

du. XVI. yüzyılda sancağın köy sayısı 550 kadardı. Sultanönü sancağı XIX. yüzyılda yeni idarî teşkilât gereği kaldırılıp Eskişehir kazası adıyla Hüdâvendigâr vilâyetine bağlandı. Bölge 1768'den itibaren Kırım'dan ve daha sonra Rumeli'den gelen göçmenler tarafından iskân edildi. Buraya yönelik asıl göç 93 Harbi'nden sonra Kafkasya'dan oldu. Ovada birçok göçmen köyü kuruldu. Bu göç hareketlerinden önce yerleşme dağ yamaçlarında, ormanların kıyısında, ovanın dağlarla temas ettiği ilk teraslarda yoğunlaşmıştı. Ancak ziraat sahaları ovalara doğru yayılmış, bilhassa çeltikçilik bölge ekonomisinde önemli bir yere sahip olmuştu. Tahıl üretimi ekonomik faaliyetin başında yer alıyordu. Özellikle sancağa at yetiştiriciliği ayrı bir önem kazanmıştı. Bununla ilgili özel bir teşkilât da kurulmuştu.

XVI. yüzyılın ilk yarısında Sultanönü sancağı 11.061 hâne, 1845 mücerred nüfusa sahipti ve bunun 1079 hânesi şehirlerde ikamet ediyordu. Bu rakamlara göre sancağın toplam nüfusu 60.000'e ulaşmaktaydı. Eskişehir kaza olarak Bursa vilâyetinin Kütahya sancağına bağlandıktan sonra eski sancak sınırları oldukça daralmış, Seyidgazi nahiyesi ve 152 köyü ile birlikte XIX. yüzyıl sonlarına doğru kaza nüfusu 67.074'ü bulmuştu. Bunun 48.200'ü müslüman, 12.700'ü Rum, 6074'ü Ermeni, 100'ü de yahudi idi (Cuinet, IV, 208).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 438, s. 219-244; BA, MAD, nr. 4108, 18333; TK, TD, nr. 145; BA, KK, nr. 2567, vr. 18^b; Strabon, *Coğrafya: Anadolu* (trc. Adnan Pekman), İstanbul 1987, XII-XIV, 75; Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 236; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 341, 351; Ahmedî, *Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman* (nşr. Çiftçioğlu N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri I* içinde), İstanbul 1949, s. 15; Aşıkpaşazâde, *Târih* (Atsız), s. 99, 105, 151 ve tür.yer.; Neşrî, *Cihannümâ* (Uhat), I, 61, 73; Matrakçı Nasuh, *Sefer-i Irâkeyn*, vr. 109^a; H. Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (trc. Yaşar Önen), Ankara 1992, s. 312; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 642; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 12-13; Texier, *Küçük Asya*, II, 343-346; Cuinet, IV, 208; Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Dîn'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfıyesi*, Ankara 1959, s. 202; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 508; a.m.f., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1975, s. 206; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1981, s. 69; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 140-144; Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul 1992; Ahmed Refik [Altınay], "Fatih Zamanında Sultan Öyüğü", *TTEM*, XIV/3 (1340), s. 129-141;

Necdet Tunçdilek, "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış", *İFM*, XV (1953), s. 189-208; B. Lewis, "1641-1642'de Bir Karayit'in Türkiye Seyahatnâmesi" (trc. F. Selçuk), *VD*, sy. 3 (1956), s. 104-105; *Kâmûsü'l-a'lâm*, II, 938; Besim Darkot, "Eskişehir", *İA*, IV, 384-387; J. H. Mordtmann — [Fr. Taeschner], "Eskişehir", *EI²* (İng.), II, 715.

YUSUF OĞUZOĞLU – FERİDUN EMECEN

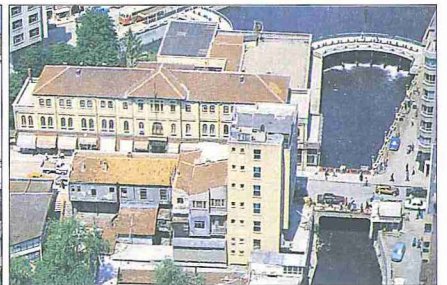
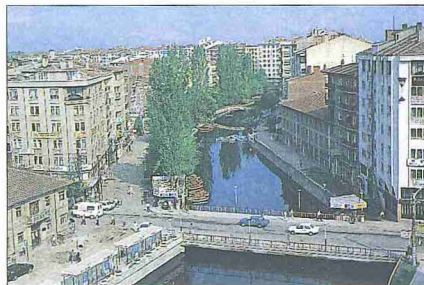
Bugünkü Eskişehir. Millî Mücadele yıllarının sonunda 2 Eylül 1922 tarihinde Yunan işgalinden kurtulan Eskişehir, on üç ay süren işgal esnasında yarı yarıya harabe yığını haline gelmiş, özellikle şehrin ortasında bulunan ticaret merkezi Yunanlılar tarafından ateşe verilerek yakılmıştı. 1925 yılında vilâyet merkezi olan Eskişehir o tarihten itibaren hızla gelişmeye, işgal ve sonrası yıllarının tahribatını gidermeye ve tekrar kalkınmaya başladı. Bu safhada şehrin merkezî kısımlarındaki yangın alanları taş binalarla doldu, nüfusu da artma temayülü gösterdi. 1927 sayımında 32.103 olan nüfusu 1935'te 47.045'e yükseldi. Bu hızlı nüfus artışını karşılayabilmek için İstiklâl, Hoşnudiye, Ârifiye gibi mahalleler kuruldu. Şehir bu şekilde yeni mahallelerin ilâvesiyle alanını genişletirken bir yandan da sanayi hamleleri yaparak görünümünü değiştirdi. Eskişehir'in en eski sanayi kuruluşu olan demiryolu cer atölyesi (kuruluşu 1894) bu dönemde iki misli genişletildi. 1933'te Türkiye'nin ilk dört şeker fabrikasından biri burada kuruldu. Ayrıca savunma sanayiine ait uçak tamir atölyeleri, kiremit ve tuğla fabrikaları, yağhane ve tabakhane gibi kuruluşlar da devreye girmiş ve Eskişehir eski ziraî merkez görünümünü terk ederek ticaret ve endüstri şehri görünümünü kazanmıştı. Şehrin nüfusu 1940'ta 60.000'i 1945'te 80.000'i geçerek 1950 sayımında 89.879'a ulaştı. 1940-1950

arasındaki on yıl içinde şehrin hızlı büyümesi sonucunda yerleşim alanları ile çarşı arasında bulunan boşluklar dolmuş, Eskişehir'in meşhur bostanları da iskân sahası haline dönüşmüştür. Ayrıca şehrin kuzeydoğusunda Şeker mahallesi ve Yenimahalle, kuzeybatısında Kızıltoprak, Eskibağlar, Yenibağlar, Yenigüllük mahalleleri kurulmuştur. Şehrin gerek alan üzerindeki gelişme hızı, gerekse nüfus artışı 1950-1970 arasındaki dönemde daha yüksek bir seviyeye ulaştı.

5-6 Mart 1950 gecesi başlayıp 24 saat devam eden su baskını sonucunda şehrin orta ve kuzey kesimindeki mahalleler Porsuk'un suları altında kalarak büyük zarara uğradı. Bu sel felâketi sonucunda evleri yıkılanları yerleştirmek için Yenigüllük ve Yenibağlar mahallelerinin kuzeyinde yeniden 700 kadar ev yapılarak şehrin alanı kuzeye doğru biraz daha genişletildi.

Bu yıllarda Türkiye genelinde demiryolu ulaşımı önemini yitirmeye, buna karşılık karayolları ülke çapında daha fazla önem kazanmaya başlayınca Eskişehir karayolu ağı içinde önemli bir kavşak yeri olma özelliği kazandı. Bu özellik de şehrin gelişmesini kamçılıyordu. Şeker fabrikasına bağlı olarak kurulan makine fabrikası ile 1968'de özel kesimden devralınan basma fabrikası bu dönemdeki en önemli kamu yatırımlarıdır. Bütün bu gelişmeler sonucunda şehrin nüfusu 1955'te 120.000'i, 1960'ta 150.000'i aşarak 1970 yılında 216.373'e yükseldi. Nüfus artışına paralel olarak şehrin özellikle kuzeye doğru genişlemesi sürdü. Yeni göçmen mahalleleri kuruldu. Şehrin çeşitli yerlerinde tesis edilen kamuya ve özel teşebbüse ait sanayi kuruluşlarının çevresinde toplanan mesken alanları ile şehir dağınık ve bazan da sıç-

Eskişehir'den bir görünüş ve kentteki Anadolu Üniversitesi binaları - Eskişehir

ramalı olarak büyüme eğilimi göstermeye başladı. Bu yeni mesken alanlarının bir kısmı kooperatifler aracılığı ile yapılan mahallelerdir. Meselâ Ertuğrugazi, Sümer, Orhangazi, Osmangazi ve Gökmeşyan mahalleleri bu tür toplu konut alanlarına örnek gösterilebilir.

1970 yılından sonra da şehrin gelişmesi devam etti. Demiryolunun kuzeyindeki gelişme yine parçalı ve dağınık bir biçimde sürerken şehri çevreye bağlayan karayolları çıkışlarında mesken kümelenmeleri oluştu. Başka şehirlerde daha erken görülen gecekondular Eskişehir'de 1970'li yıllardan sonra yaygınlaşmaya başladı. Gecekonduların en fazla yayıldığı alanlar İstanbul-Ankara karayolunun kuzeyi ile büyük sanayi kuruluşlarının çevreleridir. Gecekondulaşmanın da etkisiyle şehrin nüfusu 1980'de 300.000'i aşarak 309.431'e ulaştı.

Şehrin iş ve ticaret alanları Porsuk çayının kuzeyinde bu çaya paralel uzanan eksenle buna dik olarak ulaşan ve Porsuk çayı güneyinde devam eden eksen ve bu iki caddeye kavuşan yollar üzerinde yoğunlaşır. Şehirde Porsuk çayının kuzeyinde kalan iş sahaları daha ziyade lüks mağazaların ve büroların yer aldığı çok katlı iş hanlarının toplandığı alanlar, Porsuk'un güneyi ise geleneksel çarşı özelliğini koruyan yerlerdir. Bu iki farklı kesimi birbirine bağlayan Köprübaşı çevresi ise bir geçiş özelliği gösterir.

Eskişehir'in merkezî iş sahasının güneyinde yer alan ve şehrin eski çekirdeğini oluşturan Odunpazarı semti oturma alanı olarak önemini yitirmiştir. Bu semtte tarihî ve mimari özelliği olan bazı evler, Odunpazarı'nı merkeze bağlayan Şeyh Şehabeddin caddesinin açılış sırasında ortadan kalkmıştır. Yakın yıllarda önemi yeniden gündeme gelen bu evleri korumak için Odunpazarı semti "tarihî sit" alanı kapsamına alındı.

Nüfusu hızla artmaya devam eden Eskişehir'de 1990 sayımında 413.082 kişi sayıldı. Bu sayım sonuçlarına göre Eskişehir Türkiye'nin onuncu büyük şehri durumundaydı. 2 Eylül 1993 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen 504 sayılı kanun hükmünde kararname ile de Eskişehir "büyük şehir" kapsamına alındı.

Anadolu (kuruluşu 1973) ve Osmangazi (kuruluşu 1993) adlı iki üniversiteye sahip olan Eskişehir aynı zamanda İstanbul, Ankara ve İzmir yanında Türki-

ye'nin birden fazla üniversiteye sahip olan dördüncü şehridir. Anadolu Üniversitesi'ne on iki fakülte, sekiz enstitü, sekiz yüksek okul, Osman Gazi Üniversitesi'ne ise dört fakülte, dört enstitü ve iki yüksek okul bağlı bulunmaktadır.

Eskişehir'de günümüze kadar ayakta kalmış mimari eser sayısı fazla değildir. En önemli tarihî eser olarak Selçuklu dönemine ait Alâeddin Camii ile Osmanlı dönemine ait olan ve Kanûnî'nin vezirlerinden Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırılan Kurşunlu Cami sayılabilir (bk. KURŞUNLU KÜLLİYESİ).

Eskişehir'in merkez olduğu Eskişehir ili Bilecik, Bolu, Ankara, Konya, Afyon ve Kütahya illeriyle çevrilmiştir. Merkez ilçeden başka Alpu, Beylikova, Çifteler, Günyüzü, Han, İnönü, Mahmudiye, Mihalıcçık, Sarıcakaya, Seyidgazi, Sivrihisar adlı on iki ilçeye ayrılmıştır. 13.652 km² genişliğindeki Eskişehir ilinin 1990 sayımına göre nüfusu 641.057, nüfus yoğunluğu ise 47 idi.

Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1992 yılı istatistiklerine göre Eskişehir'de il ve ilçe merkezlerinde 207, kasaba ve köylerde 469 olmak üzere toplam 676 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki cami sayısı ise 144'tür.

BİBLİYOGRAFYA :

Şule İnankul, "Sanayileşme-Kentleşme Etkileşimi: Örnekleme Eskişehir Kent Merkezi", *Kentleşme-Sanayileşme Etkileşimi: Eskişehir Örneği Kolokyumu* (6-8 Kasım 1985), Eskişehir 1985, s. 222-230; Polat Sökmen, "Sanayileşme-Kentleşme Etkileşimi ve Eskişehir İmar Planı Çalışmaları", a.e., s. 231-243; Sevin Aksoylu — Güler Koca, "Kentsel Gelişmenin Eskişehir'de Yarattığı Planlama ve Uygulama Sorunları", a.e., s. 244-259; Gaye Ertin, *Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi*, Eskişehir 1994; Necdet Tunçdilek, "1950 Eskişehir Seylâbı Hakkında", *Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, sy. 3-4, İstanbul 1952-53, s. 173-182; a.mlf., "Eskişehir ve Şehrin Tekâmülü", a.e., sy. 8 (1957), s. 35-47; Besim Darkot, "Eskişehir", *İA*, IV, 384-386; J. H. Mordtmann — [Fr. Taeschner], "Eskişehir", *El²* (Fr.), II, 733-734.

METİN TUNCEL

ESLÂF

(أسلاف)

Fâik Reşad'ın
(ö. 1914)

yetmiş beş Osmanlı âlim,
şair, edip ve fikir adamının
hal tercümeleriyle eserlerinden
seçilmiş parçaları ihtiva eden kitabı
(bk. FÂİK REŞAD).

ESMÂ bint EBÛ BEKİR es-SİDDİK

(أسماء بنت أبي بكر الصديق)

Zâtünnitâkayn Esmâ bint Ebî Bekr
es-Siddîk b. Ebî Kuhâfe
el-Kureşîyye et-Teymiyye
(ö. 73/692)

Hz. Ebû Bekir'in kızı
ve Abdullah b. Zübeyr'in annesi,
sahâbî.

Hicretten yirmi yedi yıl önce 595'te Mekke'de doğdu. Annesi Kuteyle (Katle) bint Abdüluzza'nın sonraları müslüman olduğu sanılmaktadır. On yaş büyük olduğu Hz. Âişe ile baba bir kardeştir. Esmâ, Hz. Ebû Bekir vârisiyle müslüman olanlar arasında ve ilk müslümanlar içinde on sekizinci sırada yer almaktadır (İbn Hişâm, I, 254). Zübeyr b. Avvâm ile evlenmiş ve ondan Abdullah, Urve, Münzir, Âsım ve Muhâcir adlarında beş erkek; Hadîcetü'l-kübrâ, Ümmü'l-Hasan ve Âişe adlarında üç kız çocuğu dünyaya getirmiştir (İbn Sa'd, III, 100). Kocası Zübeyr Mekke devrinin sıkıntılı günlerinde Habeşistan'a hicret etmişse de Esmâ'nın bu hicrete katıldığına dair bir rivayete rastlanmamaktadır. Onun adı ilk defa, Hz. Peygamber'in hicret hazırlıklarını sürdürdüğü sırada oynadığı rol dolayısıyla ön plana çıkmıştır. Resûl-i Ekrem hicret emrini alınca herkesin istirahate çekildiği öğle sıcağında Hz. Ebû Bekir'in evine gitmiş, onunla yalnız konuşmak istemiş, Hz. Ebû Bekir'in evde bulunan Esmâ ile Âişe'nin sır saklamayı bildiklerini söylemesi üzerine onların yanında, o gece hicret etme kararı verdiğini ve yanına yol arkadaşı olarak da kendisini seçtiğini açıklamıştır. Hemen yol hazırlığına başlayan Esmâ ve Âişe deriden bir torbaya azık koyup bir kırabaya da su doldurdular; ancak kapların ağızlarını bağlamak için ip bulamayınca Esmâ babasının teklifi üzerine belindeki kuşağı (nitâk) çıkarıp ikiye böldü; bir parçasıyla azık torbasının, diğer parçasıyla da su tulumunun ağzını bağladı. Bundan son derece memnun olan Hz. Peygamber'in, "Allah bu kuşağının karışığında cennette sana iki kuşak versin" diye iltifat etmesi üzerine "Zâtünnitâkayn" (iki kuşaklı) lakabını almıştır. Bir başka rivayete göre ise Hz. Peygamber ve Ebû Bekir'in üç gün saklandıkları Sevr mağarasına geceleri yemek taşıyan Esmâ, üçüncü gün mağarayı terkedip Medine'ye doğru yola çıkacakları sırada azık torbasının ağzını bağlayacağı ipi evde